

DR. OLÁH JÁNOS

ny. főiskolai tanár

SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar

Szeged

Táncsics Mihály kora nevelésügyéről

Nemrégem lehetett hallani róla, hogy az amerikaiaktól visszkapjuk azt a budai épületet, melynek udvarán volt Táncsics Mihály és mások/ börtöne. Ki is volt ez az ember? „Őt szabadították ki 1848. március 15-én” – sokan csak ennyit tudnak róla.

Táncsics (Stancsics) Mihály 1799. április 21-én született Ácsteszéren, horvát apa és szlovák anya fiaként. Egy jobbadán német falucskában cseperedett, érett magyarrá. Majd ötvenéves koráig így írta a nevét: Stancsics Mihál. 1884. június 28-án halt meg Budapesten. Kezdetben paraszti munkát végzett otthon. A lázadás szellemét egy urasági hajdú verte belé egy életre. Takácsinas lett, majd tanítósegéd, és közben olvasott és vándorolt. Már-már öreg fejjel, huszonévesen végzi el Budán a tanítóképzőt. Külföldi vándorútja során ismerkedett meg a korabeli politikai mozgalmakkal, és hazatérése után bekapcsolódott a közéletbe. Harminc felett járt, amikor írni kezdett. Első „lázító” – könyve megjelent, mert a cenzor nem figyelte oda. A hivatalnok állásával fizetett hanyagságáért. Ezután négy államrendszer cenzorai utálták egyként Táncsicsot. Tíz éven át egyetlen sora sem jelenhetett meg nyomtatásban, pedig rengeteget írt.

1838-ban nősült meg, Seidel Teréziát vette feleségül, aki ekkor magyarul még egy szót sem tudott, józsefvárosi volt ugyanis. Táncsics viszont gyermekeit szigorúan eltiltotta a német szótól.¹

1843-ban írta meg híres röpiratát: Sajtószabadságról nézetei egy rabnak. Lipcsében jelent meg. A becsempészett példányokat maga Táncsics osztogatta a pozsonyi diéta követői között. Nagy feltűnést keltett munkájával, ezen felbuzdulva hivatásos röplapíró lett. Minden téma érdekelt: a vasútépítés, a mezőgazdaság, a városfejlesztés, a nyelvtudomány, a pedagógia.

Bejárta Európát füzeteivel. Böröndjében megtalálható a Józan ész című munkájának első változata is. Tanulmányában megfogalmazta azt a felismerést: minden emberi bajnak forrása a tulajdon. A tulajdon rablás útján keletkezett – döbrent rá. Nézeteire hatottak az utópista szocialista tanok, melyeket vegyített a korabeli falusi önkormányzat idealistán szemlélt viszonyaival. Meggyőződése szerint minden hivatalnokot választatott volna, akiket aztán évente cserélni kellett volna. Mondani sem kell, hogy több gondolata megvalósíthatatlan, értelmetlen képtelenség.²

Vándorlásaiból 1846 őszén tért haza. Kossuthék bujtatták el, de a hatóságok 1847 márciusában letartóztatták. Ítélethozatalra a nevezetes 1848. március 15-i kiszabadulásáig nem került sor. A márciusi ifjak magyarok voltak, de tudjuk, hogy az 1840-es évek végén Budának 30000 német és 7500 magyar lakosa volt, Pestnek viszont ugyanannyi volt a magyar lakosa, mint a német: 30000-30000.³ Táncsics szabadulása után lekendezte a városatyákat, a kendezés megszólításhoz a későbbiekben is következetes volt. Népképviselő lett, sokat mulattak rajta kollégái, az öltözködésén, a kend megszólításain. Jócai Mór is a rajta élcelődők közé tartozott. 1949. március 15-én született kislányát Lajoskának hívta, aki nevét bizonyára a Kossuth iránti tiszteletből kapta.⁴

Lapjában a Munkások Újságában kiállt a műveltség lehetővé tétele mellett a nép széles rétegei számára. Lapját 1849 februárjában be is tiltották a forma szerint teljesen jogszerűen, ugyan-

is nem tudta fizetni a törvény szerinti kötelező kauciót. Talán még börtönbe is zárták volna, ha el nem bukott volna a forradalom. Ő is ott volt a világosi síkon. Szomorúan búcsúzik ő is a szép napoktól, melyekben az információk nem úgy terjedtek, mint ma. Megesett, hogy Klauzál egy órát beszélt a Múzeumkertben, de senki sem hallotta, hogy miről, mert nem hallották. Ha a kormányzat valamit közölni akart, plakátokat ragasztottak minden sarokra, hiszen újságot viszonylag kevesen vettek. Az átlagos példányszám ezer és ötezer között mozgott. Ha Kossuth valamit akart a néptől, körbejárta az országot, hogy mindenhol elmondhassa, mit kíván a nemzettől.⁵

Világos után előbb a vidéket járja, mezőgazdasági munkákat akart végezni, majd Pest felé indult. A legjobban honfitársai feljelentésétől kellett tartania. Felesége nyolc évig bujtatta a császári rendőrség elől. Saját házában, a felesége által készített veremben vészelte át a nehéz éveket. Lajoska lánya bácsinak szólította, mert nem tudhatta meg, hogy a szakállas ember, akivel együtt él, az apja, nehogy véletlenül elkotyogja a titkot. Amikor a kiskamasz lány meghal, édesapja újra börtönben raboskodik. Táncsics lánya temetésére sem mehetett ki, még ha a halálos ágyhoz odaengedik is. Másodjára 1867-ben, Ferenc József koronázásának hírére engedték ki, de ment ő még börtönbe a kiegyezés utáni sajtószabadság idején is.

1851-ben így csak in effigie akaszthatják fel jelképesen távollétében. 1857-ben amnesztiát kapott, de annyira bosszantotta a hatóságokat, hogy rendőri felügyelet alá helyezték. Nagy szegénységben élt, korábbi kifigurázója, Jókai Mór segítette ki anyagi támogatással is. 1860-ban az egyetemi ifjúságnak ő szervezte meg a március 15-i tüntetést, azonnal lecsukták, hét évre. Ez idő alatt veszítette el Lajoskát. Az ötből egy gyermeke maradt, aki a rejtőzködés idején született, Eszter.

Hatvannyolc évesen szabadult. Soroksárra költözött, azzal, hogy ő az ottani német nemzetiségű lakosságot majd megmagyarosítja. A településen sovínisztaként természetesen nem élhetett sokáig. A németek elkergették hamarosan. Ezután egy medikussal megműtette szemét, hiszen a nedves, sötét cellákban megvakult. A műtét sikerült.

A kiegyezés után orosházi követ lett az országgyűlésen, melynek ő lett a korelnöke. Mikor az új törvényhozás összeült, ő éppen börtönben volt valamilyen kis sajtóvétségért. Az, hogy a képviselőnek mentelmi joga is lenne, ez valahogy nem jutott senkinek sem az eszébe, így vette kezdetét rögtön jogtiprással az alkotmányos magyar polgári rend. Szabadulása után egyenesen a parlamentbe ment. Hamarosan rájött azonban arra, hogy képviselőként csak annyit érhet el, amennyit a mindenkori hatalom megenged. A parlamenti munkája mellett lapot indít, az Arany Trombitát. A hamarosan betiltott lapba a magyar munkásmozgalom első vezetői írtak: munkások, főként nyomdászok. Táncsics az éledő magyar munkásmozgalomnak lett az egyik első legtevékenyebb vezetője. Az Általános Munkásegylet vezetőjévé választották. Rengeteg gyűlésen elnökölt, majd kiszorították mindenhonnan.

Mint Bächer Iván írta: „A papság gyűlölte mindig. A munkások elhagyják, mert Deák-kal, Andrássyval is szóba áll. Az ellenzék, mert a nemzetiségi kérdésben sovíniszta volt. A kormánypárt, mert mindig az ő parasztjaival hozakodott elő. A képviselőségből kibuktatják. A fizetés elmaradása anyagi katasztrófába dönti. Képviselőtársai percek alatt mesés vagyonok gazdái lesznek. Ő reggel nem tudhatja, miből telik majd ebédre aznap. Összegyűjtött műveinek kiadásához huszon-egynéhány millió magyarországi polgárból 50, azaz ötven előfizető kerül.”⁶

Az Általános Munkásegylet vezetőivel a munkásmozgalom internacionalista iránya miatt támadt nézeteltérései következtében 1870. júniusában leköszönt elnöki tiszteréről, kapcsolata a szocialista mozgalommal haláláig megmaradt. Képviselői mandátumának lejártával a közéletől visszavonult. Nyelvészeti kérdésekkel (Legrégibb nyelv a magyar), a nemzetiségek magyarosításának a tervével (Nemzeti káté), utópista rendszerek kidolgozásával foglalkozott. Nyelvészeti munkáját kortársai megmosolyogják. Remek tréfák születtek Pesten. Pl. Nabukodonozor babilóniai uralkodó nevét innen nyerte valószínűleg: Ne bolondozzon az úr! Rákosi Jenő nem ad színházjegyet neki, mikor Blaha Lujzát kívánja megtekinteni.

Önéletrajzírásán dolgozott később, és összes műveinek gyűjteményes kiadását készítette elő. A nyomdaköltségek miatt anyagilag tönkrement, házát elárverezték. Hetvenhat éves korára tehát hajléktalan. Cegléd mellett tanyát próbál venni. Nyolcvanhoz közel beáll tanítónak, de ez sem sikerül. Beköltöznek a városba. Alamizsnán él, a ceglédiek adják össze kosztját. Könyveit árulja a piacon, de azok senkinek sem kellenek. Komáromba megy, bejárja Dunántúlt. 1879-ben visszatér Pestre. Utolsó munkái a Népszavában jelentek meg. A budapesti cipészegylet 40 forintos toló kocsi vásárolt neki. Még megírta Eszter lánya halálát. Táncsics 1884. június 28-án halt meg. Ezután már lehetett rá emlékezni. Táncsics-körök születnek, társaságokat hoznak létre tiszteletére, emlékét alapítványok, iskolák nevei, utcák és terek őrzik.

Életében volt nevelő Bács vármegyében Szalmássy báróéknál, Dukán és Pesten a Rudnyánszky családnál, 1835-től Kolozsvárott Teleki Sándor mellett. Közeleli ismerősei voltak: Vajda Péter, Garay János, Horárik János. Rejtőzködött Batthyány Kázmér birtokán.⁷

Legközelebb azonban mindig a nép állt hozzá. Ez fejeződött ki Józan ész című munkájában is (Budapest, 1848). Tanulmánya kifejezte a városi és a falusi szegénység még hosszú ideig meg sem fogalmazott ösztönös vágyát egy jobb élet iránt. Felismerte és hirdette: Magyarországon a történelmi fejlődés a polgári átalakulást tűzte napirendre. Felvetette a jobbágy-ság minden váltság nélkül történő felszámolásának lehetőségét. Élete vége felé már a parasztságban nem látott a fennálló társadalmi és gazdasági viszonyok megváltoztatására alkalmas potenciális erőt. A dualizmus rendszerével haláláig szembeszállt.

Pedagógiai nézeteit a legmarkánsabban a Józan ész című munkájában fogalmazta meg. A III. rész első fejezetében feltette a kérdést: „Mi az oka a rossz nevelésnek?” A következőket állapította meg: „Midőn a sokaság rosszat nem sejtve az eszesebbeket jótevőinek, tanácsadóinak vezéreinek... tekinté... ezek többé nem tágtottak... Kezdődvén így az uraság és a szolgaság, vagy uralkodás és engedelmesség, íme ez az oka annak, hogy nincs nevelés.” Megállapítja, hogy ez az állapot lealacsonyító az emberre nézve. A hatalmasok az ellenvélemény terjesztését megakadályozták: „És nem volt-e az elhatalmasodott főnököknek elég módjuk az ő saját érdekükkel így ellenkezőt nemcsak akadályozni, hanem megsemmisíteni is?” Hogy nincs igazi nevelés ez „az elhatalmasodottaknak saját érdeke”, pedig: „Lehet-e józanul a nevelésnek más célja, mint az, hogy általa minden emberlény, ki a társaságban találta, egyenlően boldogulhatni eszközöltessék?” Mi az, amit minden gyermekkel meg kellene értetni – teszi fel az újabb kérdést. Így válaszol: „...minden emberi lény veled egyenlő jogokkal és szabadsággal bír a természetétől. Ezt verik-e a gyermek fejébe? Ó nem, hanem az ellenkezőt. Kérdém, nevelés-e aztán az? Igen, mert szolgaságra is nevelni kell az embert.”

Így foglalja össze kora nevelését: „Ami nevelésünk van, annak szelleme az, hogy az ember ne szabad emberré fejlődjék ki, hanem engedelmes jobbággyá aljasuljon; vagy ha már lejjebb nem aljasulhat, abban megtartassék. Ha a módot, mi által ez eszközölthetetik, nevelésnek veszitek, úgy igenis van nevelésünk.”

A III. rész második fejezete a kor nevelését, a „fonák nevelést” taglalja. Megfogalmazza: az arisztokratáknak nem áll érdekében, hogy a népet felvilágosítsák, hanem a meglévő állapotokat kívánják tartósítani. Csak azokat a nézeteket, pedagógusokat támogatták: „...természetesen olyan nyomorultakat, kik az állapotokat fenntartani, a nép érdeke ellen munkálni készeknek mutatkoztak. Tanítottak tehát olyan dolgokat, mik vagy csak az arisztokratáknak használtak, vagy egyszersmind népnek ártottak is. Néhol és néha a nép gyermekeinek egyenesen megtilták tanulni.” Amikor a nép megtanult írni-olvasni (nem mindenki): „azt tanították, hogy ez nagy jótétemény rájuk nézve, s az arisztokraták és fejedelem iránt hálára szoktatták, holott ez olvasás hitványabbá tévé őket, mert az arisztokraták elég ügyesek voltak úgy intézkedni, hogy az olvasásból több kárt, mint hasznót arasson a nép. Ugyanis nem az volt-e céljuk az iskolai könyveknek, hogy belőlük az arisztokraták felsőbb lényeknek ismertessenek? S nem tűnt-e ki belőlük, hogy a nép jobbágyának, szolgának született?”

Az iskolában semmi jót sem tanítottak: „Ha ki mit jót tanult, ha kiben eszmék támadtak, fejlődtek: iskolán kívül, a természet útján történt: mert az egésznek fejlődnie kell, minden akadályok dacára, mint annyiszor mondom...” Felteszi a kérdést a mű írója, hogy a kor mit ért nevelésen. A válasz csak ennyi: „Azt, hogy mindenki legalább olvasni és írni tudjon; különösen pedig szokásban van emlegetni a népnevelés szót. De kérem tudjátok-e ti, mit beszéltek, midőn csupán népnevelést sürgettek? Kétlem, vagy pedig farizeusok vagytok. Nem népnevelés, hanem egyszerűen meg nem különböztetett nevelés szükséges...”

A tudatlanság következménye, ára: „Bárhol e föld színén gyakorolja a fejedelem vagy kormány, vagy a papság kizárólag a nevelési jogot, a népnek tudatlansága és hitványsága által jutott annak birtokába. S hol e kizárólagos intézkedések soká gyakorlatban van, nem következik, hogy az neki joga, ez csak bitorlás... a fejedelmek és kormányok mindig arra törekedtek, hogy a nép engedelmes, szelíd, tetszés szerint nyírható és fejhető nyájként viselje magát; és képes a fejedelem vagy kormány ezt könnyebben eszközölni, mint nevelés által?”⁸

A Józan ész című munkája tehát pedagógiai vonatkozásban is értékes munka.

Az Életpályám című önéletrajzi munkájában szemléletes rajzát adta a falusi iskolai életnek. Megismerte a jobbágyi sors keserűségét is: „...a robotosok háta mögött ácsorgó hajdúk mogyorófa pálcaikkal mérték nyakam közé a munka szabályait.”

A falusi oktatás eredménytelenségének legfőbb oka Táncsics szerint a jó tankönyvek hiánya. Mint egy jegyzet írja: „Ezért teszi Táncsics pedagógiai munkásságának központi feladatává a tankönyvek írását. Ezekkel kettős didaktikai célt kíván megvalósítani: egyrészt a magyar nyelvű oktatást, másrészt a természettudományos ismereteket akarta terjeszteni. Az ABC-s, olvasó- és más különféle tankönyvei (a földrajz, világtörténelem, természetrajz, a latin és a francia nyelv tanításához) e törekvései miatt váltak népszerűvé.”

A falusi iskola tantárgyainak kiválasztásában a gyakorlatiasság szempontját kívánta érvényre juttatni. Ezért javasolta a nyugta, a kötelezvény stb. készítésének megtanítását, a vegytan és a hasznos mezőgazdasági ismeretek oktatását, ezzel folytatta Tessedik Sámuel munkásságát. A lányok nevelését a tanító feleségének feladatává kívánta tenni. Fontosnak tartotta, hogy az iskola készítse fel a lányokat jövőendő gazdasszonyi feladatukra.

Táncsicsot kiemelten érdekelte a tanítók személye. Volt alkalma megismerni a falusi tanítók életét, kiket állami fizetésben kívánt részesíteni, hogy kikerüljenek az egyház befolyása alól. Felvilágosult, művelt tanítókat kívánt a magyar iskolákba. A község tanítója című tanulmányában vázolta fel a tanító feladatait. A falu pedagógusának a gyermekek mellett a felnőttekkel is kell foglalkoznia. Ennek érdekében nagy tekintéllyel kell rendelkeznie, melyhez hozzájárul az is, hogy biztos megélhetése van, mivel így nem kell összekoldulnia az anyagi juttatásokat. Táncsics elvárta a tanítótól, hogy a nép felvilágosítása érdekében vasárnaponként újságot, szakkönyveket olvasson fel a népnek, járuljon hozzá takarékpénztár, tűz- és jégkárbiztosítás, kisdédóvó intézetek megszervezéséhez. Tanulmányát így fejezte be: „Van-e rátok nézve valami szükségesebb, mint olyan tanító, ki egyszersmind népgazdai tiszttel is bír;”⁹

Táncsics Mihály, ki élete nagy részét börtönben, fogságban töltötte, és szinte csak azért alkotott, hogy legyen mit betiltani, egy jobb világban biztosan nem foglalkozott volna oly sokféle problémával, talán életét a pedagógiának szentelte volna. Kár, hogy nem így történt, ezt pedagógiai témájú írásai is bizonyítják. Táncsics Mihály munkáival így is beírta nevét a magyar neveléstörténetbe.¹⁰

A nagy gondolkodó munkássága a mának is fontos tapasztalatok, tanulságok levonására ad lehetőséget, hiszen hazánk hiába volt terményekben gazdag ország, mégis saját zsírfájában fulladozott – Bécs machinációja következtében – nem tudta terményeit kellőképpen kivinni, s nem tudott a kivitelért annyi pénzt kapni, amennyire gazdasági és kulturális fejlődése céljából szüksége lett volna.

A 19. századi paraszt még teljesen az ösök képét mutatta: dolgos és becsülettudó. Illem-tudó a maga világában, de a városban ügyetlen, ideges, botlást botlásra követ el; a városiak így gúnyolták is a vidéki magyart. Ezt akarta Táncsics megszüntetni.¹¹

IRODALOM

1. Magyar Életrajzi Lexikon II. Budapest, 1969. 818-819. p.
2. Bächer Iván: Szegény Táncsics. Népszabadság, 2000. márc. 18. 31. p. alapján
3. Bellér Béla: A magyarországi németek rövid története. Magvető Kiadó, Budapest, 1981. 84-85. p.
4. Bächer Iván már idézett cikke alapján
5. Nagy N. Tibor: A sajtószabadság egy napja. Népszabadság, 2000. márc. 14. 12. p.
6. Bächer alapján
7. Táncsics Mihály életének tanulmányozásához a következő munkákat ajánljuk az olvasó figyelmébe: Lestyán Sándor: Az ismeretlen Táncsics. Bp., 1945. Bölöni György: Hallja kend Táncsics Bp. 1958 Révész Mihály: T. M. és kora. Bp., Barabás Tibor: A szabadság magvetője. Bp., 1951.
8. Neveléstörténeti olvasókönyv. Szerk.: dr. Komlós Sándor. Tankönyvkiadó, Bp., 1978. 414-416. p.
9. Bereczki-Komlós-Nagy: Neveléstörténet. Tankönyvkiadó, Bp. 1977. 115-116. p.
10. Pedagógiai Lexikon III. Keraban Könyvkiadó, Bp. 1997. 449. p. és A magyar nevelés története I. Szerk.: Horváth Márton, Tankönyvkiadó, Bp. 1988. 273-275. alapján
11. Az olvasó figyelmébe ajánljuk még: Siklóssy László: A régi Budapest erkölce. Osiris Kiadó. Bp. 2002. és Oláh János: Milyen a jó újságíró? Magyar Sajtó /a MUOSZ folyóirata/, 1988/8-9 22-23. p. munkákat.

ZVARA EDINA

egyetemi adjunktus

SZTE Bölcsészettudományi Kar

Könyvtártudomány Tanszék

Szeged

A ferencesek könyvhasználata a középkorban¹

A tulajdonjog kérdése kisebb-nagyobb hangsúllyal szinte minden szerzetesi közösség regulájában, történetében szóba kerül. Igazán fontos központi téma azonban csak a ferenceseknél lett. Igen korán, már a rendalapító Assisi Szent Ferenc (1181/82–1226) életében felmerült a probléma.

Assisi Szent Ferenc világosan fogalmaz: „A testvérek regulája és élete röviden ez: éljenek engedelmisségben, tisztaságban és tulajdon nélkül”, valamint: „A testvérek semmit se sajátítsanak ki, se házat, se földet, se más egyebet.”² Csak a zsolozsma elvégzéséhez feltétlenül szükséges könyvek lehetnek a testvérekénél. Az olvasni tudó laikus testvérek tarthatnak maguknál zsoldáros könyvet, azok azonban, akik nem tudnak olvasni, semmilyen könyvet nem birtokolhatnak (bibliofília kizárva!).³

¹ A Közművelődési Konferencián 2007 áprilisában elhangzott előadás.

² Assisi Szent Ferenc művei. (Opuscula S. Francisci). Újvidék–Szeged–Csíksomlyó: Agapé (Ferences források I.), 1993, 46, 50. (A továbbiakban: Assisi Szent Ferenc művei).

³ Uo. 25.